

**Túlélés vagy remény?
Pillanatképek a roma közösségek jelenéből**

A magyarországi roma közösségek nem egységesek: egyes részei több évszázada, más csoportjaik alig száz éve telepedtek le Magyarországon. Az egyes csoportok között a betelepülésüktől kezdve a mai napig rendkívül sok karakteres különbség figyelhető meg a nyelvi és történelmi hagyományok, kulturális eltérések, társadalmi helyzet mentén is. A politikai elit viszont, akárcsak a hivatalos népszámlálás, egységesként kezeli a cigányságot, összességében olyan, jobbára vidéki, falusi környezetben élő hátrányos helyzetű csoportként tételezve, amelyet az alacsony iskolai végzettség, alulfoglalkoztatottság, alacsony átlagéletkor, részleges területi koncentráció és gyenge érdekérvényesítő képesség jellemez. Ezek alapján a „romakérdést” demográfiai, egészségügyi, iskoláztatási, munkaerőpiaci, területi/regionális és emancipatorikus, érdekérvényesítési kérdésként egyaránt értelmezhetjük.

A magyarországi romák főbb társadalmi jellemzői

A magyarországi roma közösségek egyes részei több évszázada, mások alig száz éve telepedtek le Magyarországon. Az egyes csoportok között a betelepülésüktől kezdve a mai napig rendkívül sok karakteres különbség figyelhető meg. Különböző nyelvi és történelmi hagyományok, kulturális különbségek jellemzik az egyébként is eltérő társadalmi helyzetű csoportjaikat. Egy fontos közös vonás azonban megfigyelhető: a roma csoportok kevés kivételtől eltekintve vidéken, azon belül is kistelepüléseken élő közösségeket jelentettek régen és jelentenek napjainkban is. Ez a helyzet alapvetően a „későn érkezésből”, a társadalmi befogadás hiányából, a fizikailag és szellemileg is a peremlétbe szorulásból eredeztethető. A magasabb társadalmi státusz, a társadalmi integráció előrehaladottabb volta és gyakran a bizonyos foglalkozásokhoz kötődő többségi igény – például a cigányzenészek esetében – tette lehetővé egyes kisebb csoportok számára a nagyobb településekre történő költözést.

Arra a kérdésre viszont, hogy hány roma (cigány) él a mai Magyarországon, a legőszintébb válasz az, hogy nem lehet pontosan tudni. Általában is a nemzetiségi, etnikai adatok mérése sok módszertani, valamint a társadalmi-politikai kontextusra is visszavezethető bizonytalanságot hordoz: például nem mindegy, hogyan teszik fel a kérdéseket egy népszámlálási íven, ahogy az sem, milyen társadalmi hangulat vagy politikai események közepette zajlik az adatfelvétel. A romák számát azonban azért is nehéz meghatározni, mert nagyságrendi eltérések vannak az önbevallás alapján (például népszámlálások során) mért adatok és a külső megítélés által romának tartott személyek száma között. Míg például a legutóbbi, 2011-es cenzusadatok szerint Magyarországon 315 ezer személy vallotta magát romának (cigánynak), a különböző társadalomtudományi becslések 600–800 ezerre teszik a számukat. Mindazonáltal megállapíthatjuk azt is, hogy noha a létszámot illetően akadnak bizonytalanságok, a romák alapvető szociodemográfiai jellemzőinek vonatkozásában, mondhatni, konszenzus van a népszámlálási és a különböző kutatási adatok között: akárhogy is „konstruáljuk” meg a roma/cigány kisebbséget, számolnunk kell társadalmi hátrányaikkal, a diszkriminációval, az alacsony iskolai végzettséggel, az alulfoglalkoztatottság jelenségével, az alacsony átlagéletkorról, a részleges területi koncentrációval, a már említett nagyobb vidéki jelenléttel, továbbá az ezekből fakadó társadalmi következményekkel.

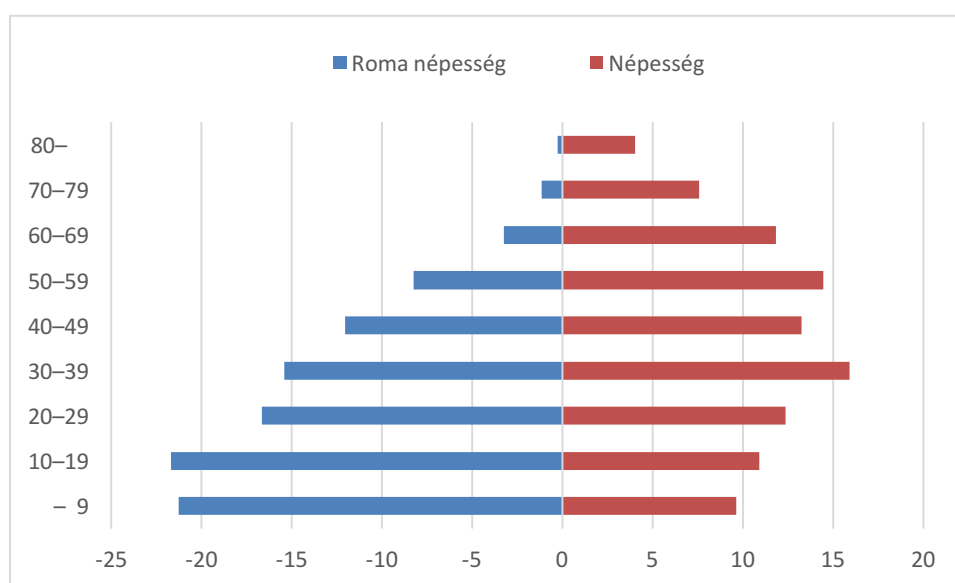
A legutóbbi népszámlálási adatok alapján is látható (1. ábra), hogy a roma népesség életkorát tekintve fiatal társadalmi csoportnak tekinthető: a 30 év alattiak közel kétharmadot, míg a 60 év fölöttiek mindössze 5%-

ot tesznek ki. Ugyanezek az arányok az ország egésze vonatkozásában 33, illetve 23%. Ezek az adatok társadalmi szinten két jelenségre egyaránt felhívhatják a figyelmet: egyrészt magas a termékenységi arányszám, másrészt magas a halálozási arány is, ami az életmóddal, az egészségi állapottal mindenképpen összefüggésbe hozható.

A 2011-es census alapján továbbá az is kiderült, hogy a 15 évesnél idősebb népességben belül a romák több mint 80%-a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, míg ez az arány az összlakosság szintjén csak 31%. Ezzel párhuzamosan látható az is, a roma népesség pusztán 5%-ának van érettségije, és csak alig 1%-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel; ezek az arányok országosan 30 és 17%-ot mutatnak (2. ábra). Továbbá az is megállapítható, hogy a roma nők iskolázatlansága még ennél is drámaibb, körükben magasabb az általános iskolai végzettséggel sem rendelkezők aránya, és ritkábban találni érettségizettet is (27 és 10%). Az előbbiekkal szoros összefüggésben a foglalkoztatási adatok is az országotól jelentősen eltérő mintázatot rajzolnak ki: a romáknak csak a 16%-a foglalkoztatott, 13%-uk munkanélküli, míg országos szinten ezek az arányok 40 és 6%-ot tesznek ki (3. ábra).

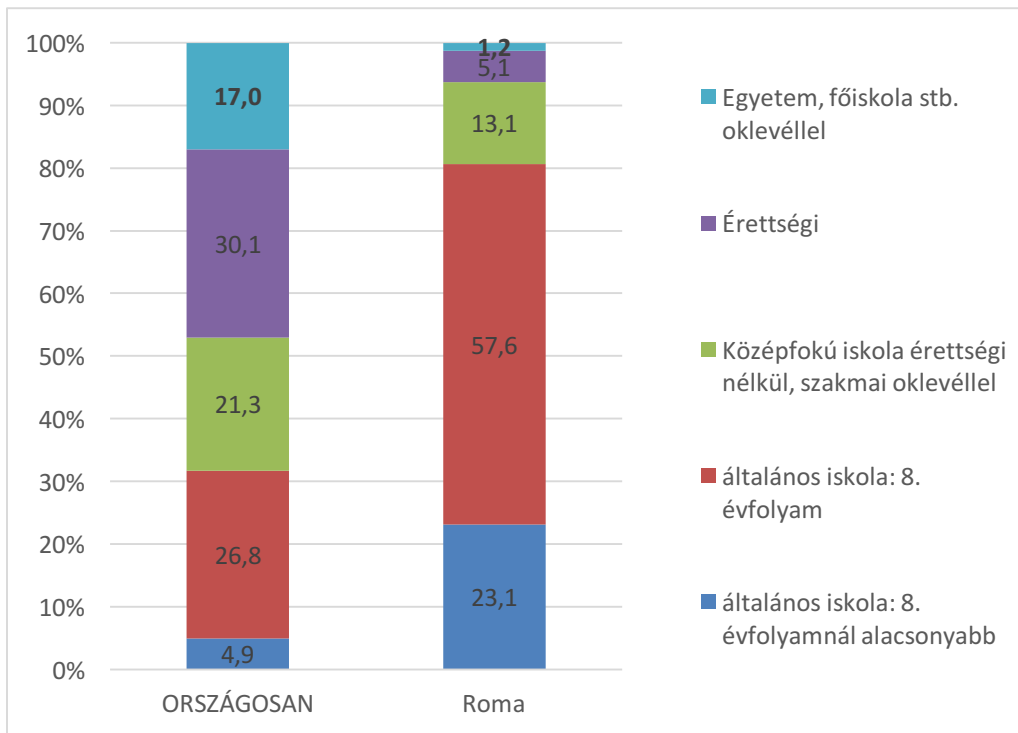
Területi szempontból a népszámlálási adatok is megerősítik azt a tényt, hogy a roma népesség zöme vidéken, elsősorban falvakban él (4. ábra), de az ország területének egészen nagy eltérések vannak (1. táblázat): a magyarországi romák harmada gyakorlatilag két megyére, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére korlátozódik, és összességében a roma népesség fele az említett két megyén és a fővároson kívül még további két megyében (Pest és Heves) él. Ha a romák jelenlétét egy-egy megyén belül nézzük, akkor az országos átlagot (3,2%) jelentősen meghaladó arányban az eddig említett Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Heves megyén kívül Nógrád, Somogy, Baranya, Jász-Nagykun-Szolnok megyét kell kiemelnünk. Ezzel párhuzamosan az ország fejlettebb nyugati megyéiben (Vas, Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Komárom-Esztergom, Fejér) és Csongrádban arányaiban jóval kevesebb romát találni.

1. ábra
A népesség és a roma népesség korfája

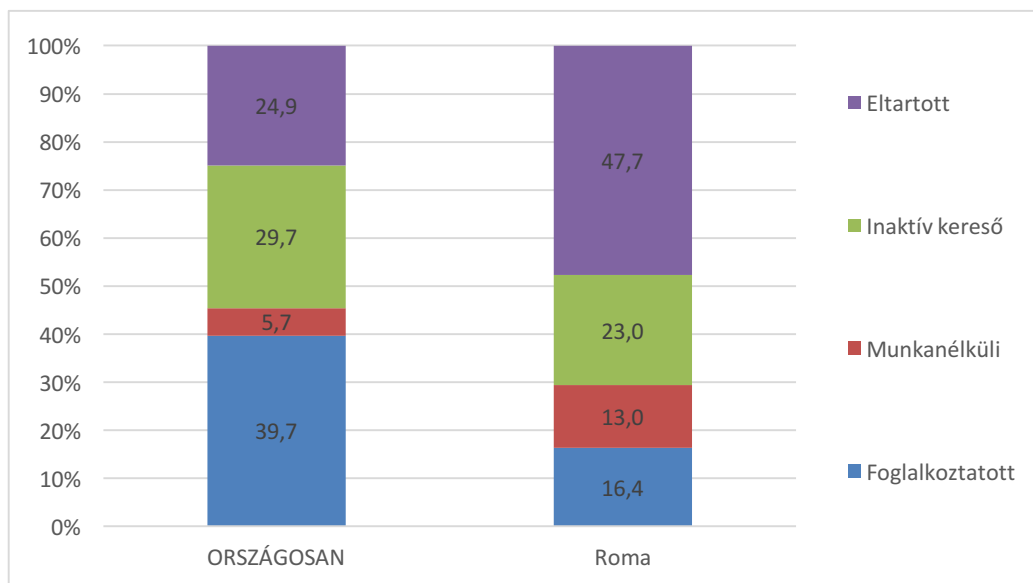
Forrás: Népszámlálás, 2011

2. ábra
A 15 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége országosan és a cigány (roma) népességben belül

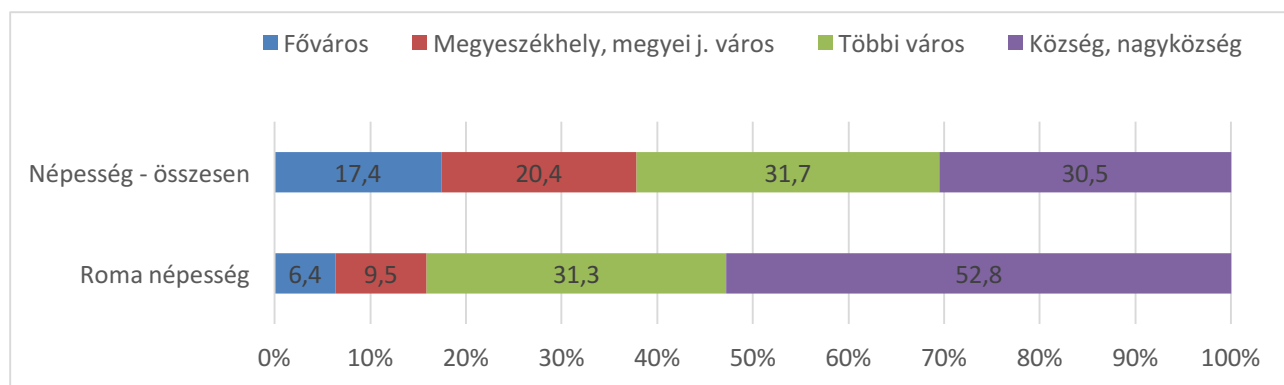
Forrás: Népszámlálás, 2011

*3. ábra
Gazdasági aktivitás országosan és a cigány (roma) népességén belül*

Forrás: Népszámlálás, 2011

*4. ábra
A népesség, illetve a roma/cigány népesség megoszlása településtípus szerint*

Forrás: Népszámlálás, 2011

1. táblázat

A roma népesség létszáma és aránya megyék szerint és a megyéken belül

Megye	Népesség ÖSSZESEN	Roma népesség	Roma népesség megyék szerint (%)	Roma népesség megyén belül (%)
Borsod-Abaúj-Zemplén	686 266	58 376	18,5	8,5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	559 272	44 738	14,2	8,0
Pest	1 217 476	20 719	6,6	1,7
BUDAPEST	1 729 040	20 151	6,4	1,2
Heves	308 882	19 467	6,2	6,3
Jász-Nagykun-Szolnok	386 594	19 089	6,0	4,9
Hajdú-Bihar	546 721	18 546	5,9	3,4
Baranya	386 441	17 585	5,6	4,6
Somogy	316 137	16 794	5,3	5,3
Nógrád	202 427	15 489	4,9	7,7
Bács-Kiskun	520 331	11 327	3,6	2,2
Békés	359 948	9 541	3,0	2,7
Tolna	230 361	9 072	2,9	3,9
Zala	282 179	7 283	2,3	2,6
Fejér	425 847	6 497	2,1	1,5
Veszprém	353 068	5 336	1,7	1,5
Csongrád	417 456	5 006	1,6	1,2
Komárom-Esztergom	304 568	4 371	1,4	1,4
Győr-Moson-Sopron	447 985	3 511	1,1	0,8
Vas	256 629	2 685	0,9	1,0
Magyarország összesen	9 937 628	315 583	100,0	3,2

Forrás: Népszámlálás 2011

Noha vita folyik arról, hogy szociális vagy kulturális kérdés-e a romakérdés, és arról is, hogy jelen állapotuk oknak vagy okozatnak tekinthető-e (vélt vagy valós kulturális sajátosságok határozzák-e meg társadalmi helyzetüket, avagy fordítva: a társadalmi struktúrák termelnek ki sajátos adaptációs jellegzetességeket?), a szociodemográfiai adatok mindenképpen jelzik, hogy jelentős társadalmi hátránnyal rendelkező és többféle kockázatnak kitett kisebbségi társadalmi csoportról van szó: alacsony iskolázottság, alulfoglalkoztatottság, alacsony átlagéletkor, területi aránybeli eltérések jellemzik. Ha operacionalizálni szeretnénk ezek alapján a „romakérdést”, akkor kijelenthetjük, hogy demográfiai, egészségügyi, iskoláztatási, munkaerőpiaci és területi/regionális kérdésként vagy ezek kölcsönös egymásra hatásaként és kihívásaiként egyaránt értelmezhetjük.

Mindezekre a témákra jelen írás keretei között nincs módunkban kitérni, ezért az alábbiakban csak az oktatás kérdésére, a vidéki/falusi életformával kapcsolatos meglátásokra, majd pedig a politikai érdekérvényesítés lehetőségeire térünk ki röviden.

Roma tanulók az általános iskolában

Magyarországon az 1992/1993-as tanév óta nem készítenek olyan statisztikákat, amelyek külön regisztrálnák a roma származású diákokat. A korábbi évtizedekben azonban az egykori Művelődési Minisztérium (későbbiekben Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium) statisztikai osztályai végeztek ilyen etnikai adatgyűjtést, a szakminisztérium ugyanis az éves iskolai adatfelvételekben a pedagógusokkal értékeltette a cigány tanulók iskolai előmenetelét. Ezen adatok szerint az általános iskolai roma tanulók abszolút száma a hatvanas évek végi mintegy 60 ezerről a kilencvenes évek elején elérte a közel 75 ezret. (KERTESI 2005). A kilencvenes évekre vonatkozóan nincsenek adataink, de érdekes módon a 2000-es évek közepétől a kiterjesztett országos kompetenciamérés (OKM) során használt ún. telephelyi kérdőívben, az iskola diákjainak társadalmi összetételét firtató kérdésblokkban található a tanulók etnikai hovatartozására vonatkozó kérdést is. Ez természetesen egy helyi „tudásra” épülő becslés, de óriási előnye, hogy elviekben az ország összes iskolai telephelye vonatkozásában rendelkezésünkre állhat (igaz, nem minden iskola válaszol a kérdésre, évente kb. 5–10%-uk). Erre az évente gyűjtött adatforrásra építve egyrészt képet kaphatunk a roma tanulók becslés arányáról, a területi vonatkozásokról, másrészt, mivel kompetenciamérésről van szó, a roma tanulók becslés aránya és az iskolai teljesítmény, valamint az iskola külső és belső feltételei kölcsönhatásairól is információkat kaphatunk.

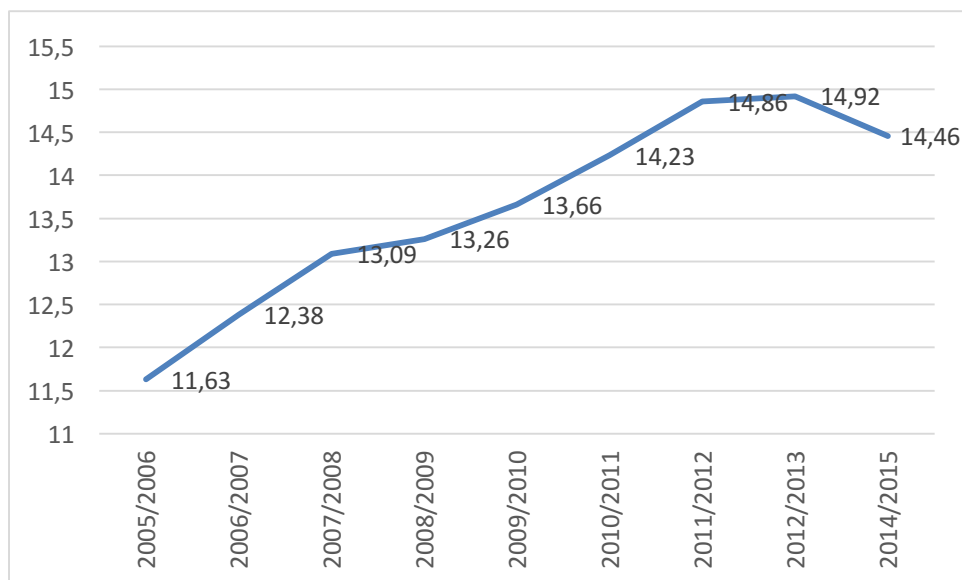
Idősorosán megállapítható, hogy a roma tanulók részaránya és létszámuk abszolút értéke is növekvő tendenciát mutat, miközben az általános iskolai populáció az országon belül csökken. Jelenleg a roma tanulók arányát 14-15%-ra tehetjük az általános iskolások körében (5. ábra). Ugyanakkor kimutatható, hogy az országon belül egyfajta észak–dél lejtő érvényesül, azaz az északi régiókban magasabb, a déli régiókban alacsonyabb roma arányt tapasztalni. Több év adatait figyelembe véve az is nyilvánvalóvá vált, hogy éppen azokban az északi megyékben magasabb a növekedés üteme, ahol a roma tanulók aránya korábban is magasabb volt. Ez előrevetíti a térségi eltérések fokozódását, amit jelez az is, hogy a kistérségi/járási adatok szerint már több helyen az 50%-ot is meghaladja a roma tanulók becslés aránya.

A kompetenciamérés adatbázisai alapján azt is láthatjuk, hogy az elmúlt években közel háromszáz olyan iskolát lehet beazonosítani, amelyet a szakirodalom gettósodott (50% fölötti roma aránnyal bíró) telephelynek nevez. Ezek közel fele Észak-Magyarországon található, és mintegy háromnegyedük községekben működik. Mindez jelzi azt is, hogy magasabb roma arányokkal, szegregátumokkal és az ebből fakadó pedagógiai kihívásokkal elsősorban az ország északi megyéinek kisebb településein lehet szembesülni (PAPP 2011).

A kompetenciaeredményeket a roma tanulók becslés aránya függvényében vizsgálva fordított kapcsolatot állapíthatunk meg: minél magasabb egy telephelyen a romák aránya, annál alacsonyabb a telephelyi szinten összesített kompetenciaértékek átlaga. Ez az összefüggés azonban könnyen félrevezető lehet, ugyanis ha az iskolai eredmények statisztikai magyarázatához figyelembe vesszük az iskola ún. családiháttér-indexét, kiderül, hogy rendszerszinten valójában nem etnikai, hanem szociális kérdéssről van szó: a szociális, családi háttérre visszavezethető különbségek felülírják az iskolai roma arányt. Magyarán, azok az iskolák, ahol nagyobb arányban vannak jelen roma tanulók, nem azért teljesítenek általában gyengébben, mert cigány gyerekek járnak

oda, hanem azért, mert ezek a tanulók hátrányos, a tanulási környezetet kevésbé támogató objektív és szubjektív családi feltételekkel rendelkeznek.

5. ábra
A roma tanulók becsült aránya az általános iskolákban

Forrás: saját számítás az OKM adatbázisai alapján

A roma tanulók iskolai bevonásának és eredményességének növelése folyamatosan az oktatáspolitikai beavatkozások célpontjában áll, és újra és újra felmerül az együtt vagy külön, azaz az integráltan vagy szegregáltan történő tanítás kérdése. A különféle közpolitikai paradigmákat röviden összegezve azt mondhatjuk, hogy a rendszerváltás előtti szabad iskolaválasztás valójában a szegregációs trendeket erősítette, hiszen a tehetősebb szülők nagyobb valószínűséggel kerestek és találtak olyan iskolákat, ahová hasonló háttérű gyerekek jártak, így ott a roma tanulók aránya strukturális okoknál fogva is alacsony volt. Az 1993 és 2002 közötti időszakot szakértők eszencialista paradigmaként értelmezik, hiszen ennek az időszaknak főleg első felében az a nézet uralkodott, hogy a cigány gyerekek oktatása a kisebbségi kultúra átadása révén lehet sikeresebb, és ezért külön oktatási szolgáltatást kell szervezni számukra. Ez szintén a szegregációt erősítette, amelyet a 2002 utáni kormányok valamilyen mértékben igyekeztek visszaszorítani, és hangsúlyosan 2004 után elindult egy deszegregációs politika. E koncepcióban az érvényesült, hogy a diákokat integráltan, azaz roma és nem roma tanulókat közösen kell oktatni, mivel ezzel a roma diákok csak nyernek (sikeresebbek lesznek), a nem romák viszont nem fognak rosszabbul járni. A deszegregációs politikához kapcsolódó támogatási formák helyi megítélése felemás volt: sok iskola tudta ugyan, mi az „irány”, de a romákkal szembeni előítéletek csökkenése, a roma tanulók sikerébe vetett hit, mondhatni, nem simult bele automatikusan az iskolák, fenntartók és szülők mindennapi gyakorlatába. Tehát kialakult egyfajta kettős nyelvezet: egy hivatalos „projektnyelv” és egy informális „lenti nyelv”, és e kettő gyakran egymásnak ellentmondó érvkészletet is mutatott fel.

2. táblázat
Közpolitikai paradigmák, 1993–2016

Időszak	Paradigma	Főbb közpolitikai lépések

1993–2002	Kulturalista, esszencialista paradigma	1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól Kisebbségi oktatáspolitikai – a szociális és etnikai hátrányok kezelése Az esszencialista paradigma kritikája (1990-es évek vége)
2002–2005	Deszegregáció	Antidiszkrimináció Tilalmak és pénzügyi ösztönzők Országos Oktatási Integrációs Hálózat Képességkibontakoztató és integrációs felkészítés A hátrányos helyzetű és a halmozottan hátrányos helyzetű kategória megalkotása
2004–2007	Integráció	Az Integrációs Pedagógiai Rendszer kiterjesztése
2007–2010	Esélyegyenlőség, mainstreaming	Esélyegyenlőség A területi oktatási szegregáció felszámolásának kísérlete
2010–	Felzárkóztatás	2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről centralizáció Nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011–2020)

Forrás: ERŐSS 2012, NÉMETH szerk. 2010

A 2010 utáni időszak a felzárkózás jegyében zajlik, amelynek alapmotívuma az, hogy a romáknak fel kell emelkedniük, és ebben a folyamatban a többségi társadalom partnerként vesz részt, ha a romák is vállalnak „önrészt”, azaz saját felelősségeikkel is élnek (hivatalosságok rendre felhívják a figyelmet, nem felzárkóztatásról, hanem felzárkózásról van szó). 2011-ben elfogadták az új köznevelési törvényt, amely nagyfokú centralizációt hozott az oktatási rendszerbe, a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ létrehozásával átalakult a fenntartói szerkezet is. Ennek a változásnak a következtében az egyházi iskolákban tanulók aránya jelentősen nőtt, míg a magániskolákban tanulóké csökkent. Az egyházi iskolák elsősorban az általános iskolai oktatásban és a szakképzésben törtek elő, és ami témánk szempontjából figyelemre méltó, hogy az ország szegényebb régióiban és a kisebb településeken (HERMANN–VARGA 2016). Ez jelzi azt is, hogy a roma tanulók oktatása egyre nagyobb mértékben egyházi fenntartású iskolákban történik.

Szintén 2011-ben jelent meg a *Nemzeti társadalmi felzárkózási stratégia (2011–2020)* című dokumentum, amely a mélyszegénység, gyermekszegénység kezelése mellett a romák életkörülményeinek a javítását is célul tűzte. Ez a stratégia különféle ösztöndíjak (Útravaló Ösztöndíjprogram, Arany János Tehetséggondozó Program, Arany János Kollégiumi Program, Arany János Kollégiumi-Szakiskolai Program), a tanodaprogramok, valamint a roma szakkollégiumi és hallgatói mentorprogramok fejlesztését is napirendre vette. Hogy ezek a programok hosszú távon sikeresek-e vagy sem, azt nehéz lenne jelenleg megmondani, mint ahogy azt is, hogy a közpénzből fenntartott tanodaprogramok milyen funkciót töltenek be (ugyanis ha a hivatalos oktatási rendszer funkcionálisan működne, nem lenne szükség iskolán kívüli oktatási formák szervezésére).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a roma gyerekek iskolázottsági mutatói javultak az elmúlt évtizedekben, de ennek inkább strukturális, az oktatási rendszer sajátosságaira visszavezethető okai vannak: egyre nagyobb mértékben szereznek általános iskolai végzettséget és akár érettségit, felsőfokú diplomát is, ám

ezáltal hátrányaik csak kismértékben csökkentek: az egyenlőtlenségek az oktatási expanzió következtében ugyanis valójában eltolódtak a magasabb szintek felé.

A túlélés és az előrejutás esélyei: hétköznapok a vidéki Magyarországon

A legutóbbi census adatok is kimutatták, hogy a romák többsége napjainkra is kis falvak lakója maradt. Az első hitelesnek tartott „kutatás”, az 1893-as cigányösszeírás is alapvetően községi lakosnak tekintette a romákat, és hasonló megállapításra jutottak Kemény István és munkatársai a 20. század második felében elvégzett reprezentatív vizsgálataik során (KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004).

1971-ben a cigány népesség több mint 90%-a vidéken, ezen belül közel 80%-uk községekben élt. A 2003-ig tartó időszakban fokozatos eltolódás ment végbe a településtípusok közötti eloszlásukban. Különösen a vidéki városok népességében lett nagyobb a roma lakosok aránya, de a bő egy százalékpontos fővárosi növekedés mellett a döntő többség vidéki lakos maradt. Ez a fajta gyors urbanizáció azonban kevésbé kötődik költözéshez vagy modernizációs pályához a roma közösségek esetében. Inkább beszélhetünk a települések nagy számban várossá nyilvánításáról a rendszerváltozás után, ami által mindenféle mozgás nélkül lett jelentős részük immár városlakó.

A falusi körülmények között élők helyzete is sokat változott az eltelt évtizedekben. Az 1971-es kutatás szerint a cigányok kétharmada telepszerű körülmények között élt, a falvakban lakók közel 70%-a. A 2000-es évek elejére ez a helyzet jelentősen változott. A 2003-as felmérés hatezer embert, azaz a romák csupán 6%-át találta telepszerű körülmények között. Ez a robbanásszerűnek is mondható változás elsősorban az 1960-as években indult településfelmérési programnak köszönhető, amelynek eredményein a rendszerváltozás utáni társadalmi-gazdasági változások ugyan rontottak, de az elmúlt két évtizedben minden kormány romákkal foglalkozó programjában nevesített célként szerepel valamilyen módon a lakáskörülmények javításának igénye. A településfelmérés azonban nem szüntette meg a romák szegregációját, csak új formákat hozott létre. A településfelmérés után már belterületen épülő ún. Cs-házak általában egy tömbben, egymás mellett épültek, ezzel hozva létre az elkülönítés új formáját.

A vidéken, falvakban élő roma közösségek társadalmi körülményei azonban nem változtak ilyen gyorsan. A cigányság pozíciója elsősorban a falu gazdasági-társadalmi helyzetétől függött. 1945 előtt a főleg a településen kívül, telepszerű körülmények között élő romákat abban az esetben „fogadta el” a falu társadalma, ha szükség volt a munkaerejükre. Ez a helyzet az 1960-as években az országban meginduló gyorsított ütemű iparosítás politikájával kezdett megváltozni. A falvakból kezdetben sok férfi – eleinte nem romák, majd később a romák is – ingázni kezdett a nagyobb ipari központok felé, ott találva jövedelmezőbb megélhetést, később pedig a családjukat is magukkal vitték, elköltöztek a fővárosba vagy még inkább a nagyobb vidéki városokba. A falvakban maradó népességnél előtérbe került a jobb társadalmi pozíció megszerzésének az igénye, ami elsősorban a település belső, „jobb” részén történő lakásszerzésben nyilvánult meg. A gazdaságilag prosperáló településeken azonban a magasabb lakásárak és a módosabb nem roma közösség ellenállása nem engedte a cigányok jelentősebb térfoglalását.

Más volt a helyzet a gazdaságilag stagnáló falvakban. A megfelelő és jövedelmező foglalkozást nem találó nem roma lakosság fokozatos elköltözése megnyitotta az utat az addig a társadalom peremén élő cigányok számára is a település központja felé. Az alacsony lakásárak lehetővé tették az ekkor még munkaviszonnyal és munkajövedelemmel rendelkező romák számára a beköltözést. A tapasztalatok szerint azonban ez nem járt

együtt egyfajta multikulturális, vegyes közeg kialakulásával. Sőt a társadalmi intézmények megkettőződéséről beszélhetünk. Így alakulnak ki a cigány kocsmák, boltok, a homogén cigány iskolai osztályok.

Ennek a folyamatnak a speciális esetét jelentik az ún. elcigányosodó falvak. Egy 1991-es kutatás szerint abban az évben a cigányok aránya 675 településen meghaladta a 8%-ot, 94 településen a 25%-ot és 9 helyen az 50%-ot (KOC SIS–KOVÁCS 1991). Ebben az évben egy másik kutatás eredményei szerint a cigányok aránya Borsod megyében 76 település kétharmadában haladta meg a 10%-ot, több mint a felében a 20%-ot, és 9 faluban az 50%-ot (G. FEKETE 1994). Havas Gábor kutatásából is tudjuk (HAVAS 1999), hogy ezekben a falvakban [itt kezdődik, de meddig tart az idézet?] „önszerveződésre képtelen, eltorzult szerkezetű csonka társadalmak” jöttek létre. Nincsen jelen a falusi középosztály, a paraszti társadalom valamikori magasabb pozíciójú szereplői. Ehhez szorosan kapcsolódik a demográfiai csonkaság, a különböző származású társadalmi csoportok alapvetően eltérő demográfiai szerkezete. A nem cigányok átlagéletkora e borsodi falvakban 60 év feletti, miközben már nem születnek nem cigány gyerekek. Mindeközben a cigányság 20–23 éves átlagéletkorral főleg fiatalokból álló népséggel van jelen.

Az elmúlt évek terepkutatásainak eredményei alapján kétféle települést mutatunk be: egy „elcigányosodó” és egy prosperáló falut. Az „elcigányosodó”, leszakadó falvakban teljesen kilátástalannak tűnik az élet. Egy 2014-es kutatás során (KÁLLAI et al. 2014) megfigyeltük és feltérképeztük az emberek életét egy ilyen jellegű településen az edelényi kistérségben. Már a szociológiai adatok is lesújtók: ebben a térségben háromszor többen vannak az országos átlagnál, akik legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. A 2011-es népszámlálás szerint a járásban élők több mint 70%-a munkanélküli, inaktív kereső vagy eltartott, és a foglalkoztatottak száma nem éri el a 30%-ot sem. Úgy nem éri el, hogy helyi szinten a közcélú foglalkoztatás a meghatározó, tehát nem beszélhetünk tartós, hosszú távú munkaviszonyról. A „ténylegesen” állásban lévő dolgozók több mint fele ingázik. A településen 774-en éltek, a lakosság több mint 53%-a 30 éven aluli volt.

Hozzávetőlegesen 260 ház található a településen, ezek negyede 1945 előtt épült, tehát legalább hetvenévesek. A többit leginkább valamivel a rendszerváltozás előtt építették, az elmúlt tíz évben szinte nem épült új lakóház. Az épületek elhanyagoltak, az anyagi helyzet miatt nincs lehetőség felújításra, az ingatlanoknak nincs forgalmi értékük, az elköltözők gyakorlatilag nem tudják eladni házaikat. Kis túlzással néhány tízezer forintért már vásárolható valamilyen épület, így a legszegényebbek is tudnak ingatlant venni, ha ideköltöznének, de ez azzal jár, hogy a rendkívül kevés újonnan érkező is a legeleesebbek közül kerül ki.

Alapvetően két részből áll a település: a főutca és az ehhez köthető néhány mellékutca alkotja a település magját, a „központot”. Emellett létezik még a régi „cigánysor” is, amely már nem értelmezhető cigánytelepként, szegregátumként, hiszen a település lakosainak döntő többségét romák alkotják. A különbség a két településrész között inkább a társadalmi helyzetben érhető tetten. A „központban” is szegények az emberek és rossz állapotúak a házak, de a „cigánysoron”, ha ezt lehet fokozni, akkor még rosszabbnak tűnik a helyzet. A központban próbálják a lehetőségekhez képest karbantartani az épületeket, művelni a hozzájuk kapcsolódó kis kerteket. A régi cigánysoron, úgy tűnik, már eltűnt ez az aktivitás is.

Becslések szerint 10-12 autó üzemel a faluban, és ez is inkább csak azok számára szükséges és lehetséges anyagilag, akiknek a kereső tevékenységükhöz kötődik valamilyen módon a gépkocsihasztnalat, ami legtöbbször árubeszerezést jelent. A gépkocsival való közlekedést az utak rossz állapota mellett tovább nehezíti, hogy üzemanyag-töltő állomás legközelebb 25 kilométerre, egy másik településen található. A kevés gépkocsi mellett nagyobb szükség lenne a jó tömegközlekedésre. Vasútvonal nincs, így csak a Borsod Volán

autóbuszjáratára lehet számítani. Miskolcra vagy Edelénybe közvetlen buszjáratral főleg a kora reggeli órákban lehet eljutni, délután már csak valamilyen átszállás igénybevételével van erre lehetőség. A menetrend szerint közel két óra az utazási idő a nem egészen 70 kilométernyi távolságra fekvő Miskolcra, de az Edelénybe jutáshoz szükséges 40 kilométert is több mint egy óra alatt teszi meg a busz. Így csak a reggel 6 óra után induló két járat nyújt lehetőséget mind a középiskolába, mind a munkába járók számára a napi ingázáshoz. Ez az utazás a hosszú menetidő mellett nem is olcsó: Miskolcra 1300 forint a teljes árú menetjegy, és Edelénybe is több mint 800 forintba kerül. A faluban egyetlen élelmiszerüzlet-zöldséges található, igen szűk választékkal és nagyon rövid nyitvatartási idővel. A szerdán és a hétfőgőn zárva tartó üzlet a többi napon csak délig van nyitva. Mellette, vele összeépölve működik a „nemzeti dohánybolt”. És ezzel nagyjából ki is merült a hivatalosan működő üzletek köre. Ha a településen élők nyomorúságának mértékét meg szeretnénk ismerni, érdemes még megemlíteni, hogy a faluban már évek óta nem üzemel a kocsmá sem, hiszen nincs fizetőképés kereslet.

A kutatásokból ismert másik településen szintén nagy számban élnek roma emberek (a lakosság negyede), de valami miatt mégis „működik a falu”. 2015-ben volt alkalmunk megfigyelni egy Szolnoktól 25 kilométerre fekvő, 1592 lakossal rendelkező szintén zsákfalut. A lakosság kormegoszlása viszonylag egyenletesnek mondható – 2011-ben a 14 év alattiak száma 225 fő, míg a 70 éven felülieké 263 fő volt –, előregedő tendenciával, amit a megyeszékhelyről kiköltöző fiatalok sem tudnak kompenzálni, hiszen száz aktív korúra kétszer annyi időskorú jut, mint gyermekkorú, ami rosszabb a megyei átlagnál. A településen 671 háztartás van, amelyek közül 439-ben egy vagy két fő élt együtt, és ez is alapvetően az előregedés tendenciáját mutatja. Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerint a hétévesnél idősebbek közül 29-en egyetlen osztályt sem jártak ki, 50%-uk legfeljebb általános iskolát végzett, 20-20% körül van a szakmával és az érettségivel rendelkezők, valamint 9% körül a diplomások aránya. Ez valamivel rosszabb eredményeket mutat a megyei átlaghoz képest minden területen. A gazdasági aktivitás adatai: 2011-ben 33,5% volt a foglalkoztatottak, 6,5% a munkanélküliek, 37,2% az inaktívák és 22,8% az eltartottak aránya, ami megfelel a megyei és a járási arányoknak is.

Szemben a korábban bemutatott faluval, a település külső képe rendezett, ami karbantartott közterületeket, középületeket és magánházakat jelent. A település kis méretéhez képest igen nagy számban található vendéglátásra és idegenforgalomra, valamint közösségi életre szakosodott intézmények és vállalkozások. Van 10-12 különböző profilú kereskedelmi egység, amelyek között a ruházati bolttól a gazdaboltig, a tejbolttól a pálinkaüzletig, valamint élelmiszer-kereskedésekig minden megtalálható. Legalább 8-10 hely biztosít szálláslehetőséget a turistáknak, valamint fodrász- és szépségszalón is színesíti a helyi kínálatot. Vonatközlekedés ugyan ezen a településen sincs, de a sok autó és a megfelelőnek tartott buszjárat kényelmes közlekedést tesz lehetővé a megyeközpont irányába. Sőt pályázati pénzből 46 kishajó befogadására alkalmas hajókikötő épült a Tisza-parton, fellendítve az idegenforgalmat. A gátról levezető, aszfaltburkolattal ellátott út és a belső út mellett akadálymentes parkolókat és egy buszöblöt is kialakítottak. A babakocsis és kerekés székes turisták fogadását személyfelvonó lift segíti.

Két hasonló adottságokkal, népesség-összetétellel, infrastruktúrával rendelkező településről van szó, mégis egészen más fejlettségi szinten, más reményekkel a jövő vonatkozásában. Ha a különbség okait keressük, elsősorban a polgármesterek személyében lelhetjük fel a magyarázatot. Míg a leszakadó településen egy képzetlen, tanulatlan, a falut irányítani képtelen polgármesterrel találkozhatunk, addig a másik helyen a rendszerváltozás óta folyamatosan újraválasztott, még mindig fiatalnak mondható, ambiciózus diplomás ember

viszi az ügyeket. Az ő tevékenysége az ország egyik legsikeresebben pályázó településévé tette a falut, gyakorlatilag mindent felújítottak, idegenforgalmat teremtettek, kitalálták, hogy miért érdemes meglátogatni a települést. A borsodi faluban az elmúlt évek legsikeresebb beruházása a ravatalozó felújítása volt, mintegy groteszk módon jelképezve a település várható sorsát. A roma emberek – hasonlóan a nem romákhoz – nyilvánvaló módon ott tudnak sikeres integrációs utat bejárni, ahol nem a depresszív reménytelenség, hanem a jövő esélyei látszanak.

A magára hagyott közösség: az öngazgatás és a politikai érdekérvényesítés dilemmái

Az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvény kidolgozásának és elfogadásának az volt az egyik fő célja, hogy megfelelő jogi eszközök biztosításával elősegítse a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek identitásának megőrzését, és lassítsa, illetve megakadályozza az addigra felerősödött asszimilációs folyamatokat. Ehhez kapcsolódóan a törvényalkotó céljai közé tartozott a kisebbségi lét megéléséhez szükséges intézményi alapok megteremtése, a kisebbségi létből adódó hátrányok mérséklésének és felszámolásának az elősegítése, az ehhez szükséges demokratikus intézményrendszer kiépítése a kulturális autonómia megteremtése érdekében.

Különösen fontos volt ez a cigányok/romák esetében, akiknek kisebbségi csoportkénti létezését, azaz nemzetiségi voltát előtte még soha nem ismerte el és nem deklarálta a magyar állam. A második világháború végéig jogilag, lélektanilag és fizikailag egyaránt mint a társadalom peremén élő, jelentős hányadukban alig néhány évtizede bevándorolt csoportokként tekintettek rájuk, akiknek a munkaerejére időnként szüksége volt az országnak, befogadásra, emancipációra azonban nem számíthattak. A háború utáni, később diktatúrába fordult új politikai rendszer meghirdette ugyan az alapvető jogegyenlőséget, de csoportként, kisebbségi közösségként nem ismerték el a romákat. Sőt a hírhedtté vált 1961-es párthatározat szociális problémaként definiálta a cigányokat.

[Ez „újrakezdésnek” tűnik így, mert egészen hasonló már szerepelt a bevezetőben, köze hasonló fordulatokkal. A következő állításhoz lenne szükség a tartalmára; ha az marad, akkor egy kicsit össze kellene „rántani” az információkat.] A cigány vagy roma elnevezés a politikai elit egységesülésre vonatkozó „javaslataként” értelmezhető. [Ez a mondat így nem egészen érthető. Arról van szó, hogy bár eltérő hagyományú stb. csoportok, mindegyiküket egy kalap alá veszik a közös megnevezésükkel, és ez ebben a törvényben történt volna meg először? Lehet, hogy ez bővebb kifejtés nélkül túl sommás, és egyébként is lehet, hogy messzire vezetne itt. Talán elég lenne annyi, hogy] Az 1993-as kisebbségi törvény történelminek is nevezhető áttörést jelentett a roma közösségek társadalmi befogadásában azzal, hogy „államalkotó tényezővé” emelte a cigányságot (anélkül, hogy tekintettel lett volna a különböző időszakokban bevándorló csoportok eltérő hagyományaira, nyelvére, szokásrendszerére és integráltságuk mértékére). A roma közösségek számára a törvény egyszerre jelentett történelmi befogadást és hordozott magában egyfajta esélyt arra, hogy kiteljesedjenek a romák öngazgatási lehetőségei, továbbá elősegítette a társadalmi integrációt és vele egyszerre a cigány identitás legfontosabb elemeinek megőrzését. Ennek megvalósítására pedig létrejött az az intézményrendszer, amelyet a kisebbségi vagy – mai elnevezésével – nemzetiségi önkormányzatok rendszerének nevezünk.

A kulturális autonómia elvein felépülő autonómiamodell egy kétszintű (a fővárosban már a kezdetektől háromszintű) intézményrendszert hozott létre 1993-ban. Az akkori jogszabály III. fejezete szólt a közösségi jogokról, amelyek közé sorolta a kisebbségi önazonosság megőrzését, ápolását, erősítését és átörökítését, hagyományaik, kultúrájuk, nyelvük ápolását és fejlesztését, tárgyi és szellemi kultúrájuk megőrzését és gyarapítását, jelképeik használatát, emlékeik, emlékhelyeik ápolásának feladatait.

Ezek a közösségi tevékenységek valóban nagy lehetőséget rejtenek magukban minden olyan közösség/nemzetiség számára, amelyeknek nem a legfontosabb megoldandó feladataik közé tartozik a társadalmi ellehetetlenülés megakadályozása. Ahol valóban csak a kulturális identitás megőrzéséhez szükséges ösztönző eszközökre és némi anyagi forrásra van szükség, ott elviekben jól működik a rendszer, különösen annak fényében, hogy a többi nemzetiségi közösség esetében az állami elismerés és források legfeljebb csak kiegészítésként szolgálnak a saját anyaországi támogatások mellett. A romák esetében azonban egészen másról van szó. Az anyaország hiánya, a lelkileg és anyagi értelemben továbbra is a társadalom peremén élés ténye egészen más igényeket generál a roma közösségek tagjaiban. Ahol az ennivaló megvásárlása is gondot okoz, ott kevésbé érdekli az embereket a kulturális autonómia. A romák esetében az igazi problémát – ahogy korábban már részleteztük – a szegregált, elkülönített oktatás, az alacsony iskolai végzettség és ezzel összefüggésben a munkaerőpiacról történő kiszorulás vagy akár a rossz egészségi állapot jelenti. E folyamatok a roma közösségek, de hosszú távon az egész társadalom számára is romboló hatásúak.

Az itt vázolt közösségi elvárások és a jogszabály által biztosított lehetőségek ellentmondása a romák esetében már az első pillanattól kezdve nehézkessé tette a nemzetiségi önkormányzati rendszer működését. Az intézmény újdonsága és a benne rejlő lehetőségek kibontakoztatásának ígérete ugyan bizakodásra adott okot, de ezek a várakozások hamar elmúltak.

A 2000-es években – ahogy az akkori kutatások adataiból látható – a megválasztott testületek, kisebbségi önkormányzatok sikerességét hátráltatták a romló gazdasági lehetőségek, a csökkenő népességszám mellett az „elcigányosodás” víziójával küzdő polgármesterek félelmei, a társadalom peremére szorult roma közösségek lehetetlen helyzete. Ebben a nem túlságosan befogadó közegben kellett a munkájukat végezniük a helyi cigány kisebbségi önkormányzatoknak. A feltételek és a körülmények azonban tovább rontanak a működés esélyein. A testületeket sokszor esetlegesen helyezték el, ki voltak szolgáltatva a helyi lehetőségeknek vagy akár a fontosabbnak tűnő érdekeknek: ha nagyobb lobbierővel rendelkező személynek, szervezetnek szüksége volt a kisebbségi önkormányzati irodára, akár el is költöztették, ezzel is nehezítve a folyamatos működést. Az is előfordult, hogy nem iroda jellegű helyiséget kaptak, hanem valamilyen más funkciójú épületben – kultúrház, tévésziroda – kellett időpontot egyeztetniük a rendezvényeik megtartása érdekében. Az infrastruktúra terén sem volt túl kedvező a helyzet, ami különösen a számítógéppel való ellátottság, az internet-hozzáférés hiányában mutatkozott meg, vagy ha ezek meg is voltak, gondot okozott a hozzáférés hiánya. Ez pedig már szorosan kapcsolódott a finanszírozás kérdéséhez, hiszen az akkori „többszoros finanszírozás” egyik alapja a sikeres pályázati munka volt, ahhoz pedig – többek között – időben kellett rendelkezni a megfelelő információkkal.

Ami az elvégzett feladatokat illeti, az elemzések rámutattak (például KÁLLAI 2005), hogy a cigány kisebbségi önkormányzatok (akkori elnevezésükkel: CKÖ) legkevésbé a kisebbségi törvényben kitűzött célokra, sokkal inkább a cigány lakosság elvárásaira szerettek volna reagálni. Mint utaltunk rá, ez ütközik a törvény által biztosított lehetőségekkel. Ebből következően a kisebbségi testületek frusztrációval küzdöttek, és bár a lehetőségekhez képest sikeresnek ítélték munkájukat, foggal-körömmel ragaszkodtak a 2000-es években még létező többségi szavazatokhoz is (akkor még nem volt kisebbségi választói névjegyzék, mindenki leadhatta szavazatát valamelyik kisebbségi testületre), féltek attól, hogy esetükben kizárólag a roma lakosság rendelkezzen választójoggal, mivel igen kevésbé tudják teljesíteni a közösségi elvárásokat. A települési vezetők pedig addig tartották szükségesnek a CKÖ-k létét, ameddig a kisebbségi testület át tudott venni tőlük olyan terheket a cigány

lakossággal kapcsolatban, amelyek nem is tartoztak a feladataik közé, mint például a szociális támogatások „elővéleményezése”, előkészítése.

A kutatásokból a 2000-es években kirajzolódott egy „átlagos” helyi cigány kisebbségi önkormányzat testületi képe is. Ebben több olyan képviselő van, aki már nem az első ciklusban látja el ezt a tisztséget. Egyre több képviselőjelölttel kellett megküzdenie a választások során, de – míg a jogszabályok ezt lehetővé tették – gyakran a nem cigány szavazóknak is köszönhetően tovább tudja folytatni munkáját. A testület 30–50 négyzetméteres, általában egyetlen helyiségből álló irodával rendelkezett, amely valószínűleg a helyi polgármesteri hivatalban található. Nem volt számítógépük, következésképp internet-hozzáférésük sem, sőt jó eséllyel még saját telefonvonalal sem rendelkeztek. A kisvárosokban vagy még inkább községekben lévő CKÖ működése attól függött, hogy a polgármesteri hivatal megengedi-e, hogy használják az éppen szükséges infrastruktúrát. A költségvetésük átlagosan 1 712 000 forint volt 2002-ben. Ennek a bevételnek jelentős részét képezte a 655 000 forintos állami normatíva, de kaptak 560 000 forint támogatás a helyi önkormányzatoktól, és átlagosan 650 000 forintot sikerült pályázaton is nyerniük (amelynek legjelentősebb része általában valamelyik minisztériumtól vagy az akkor még létező Magyarországi Cigányokért Közalapítványtól származott). Az így megszerzett összeget meglehetősen arányosan osztották szét a megvalósítandó feladatok finanszírozására: több mint félmilliót működési költségekre és fejlesztésre, további 600 ezret a tiszteletdíjakra és a költségtérítésre költöttek. A megmaradó félmilliót pedig szinte egyenesen szociális támogatásra, oktatási célúnak nevezett, bár inkább bújtatott szociális célú dolgokra, valamint kulturális események megszervezésére költötték el. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy költségvetésük több mint kétharmadát felemésztette saját fenntartásuk, a megmaradó egyharmad jelentős részét pedig olyan célokra fordították, amelyekre nem volt jogszabályi felhatalmazásuk (például szociális segélyezés).

2010 után látszólag átalakult a kisebbségi önkormányzatok rendszere. A 2010-es választás után lezajló „jogszabály-változtatási cunami” nem kímélte az 1993-as kisebbségi törvényt és módosításait sem. 2011-ben már más elnevezéssel, de sok tekintetben az eredetivel azonos tartalommal született meg a jelenleg is hatályos jogszabály. A most már nemzetiséginek nevezett önkormányzatokon a kifáradás jelei tapasztalhatók. Az utóbbi választásokon már csökkenni kezdett a képviselőjelöltek száma, egyre kevesebb roma ember érzi úgy, hogy feladata lenne ezekben a testületekben. Fokozatosan kialakult egy „önkormányzati elit”, a képviselők többnyire ugyanazok a személyek már több ciklus óta. Anyagilag valószínűleg nem jutottak jelentős előnyhöz, de a munkájukból származó kapcsolati tőkét bizonyára sikeresen tudják felhasználni egyéb magántevékenységeik során.

A helyi kisebbségi testületek mellett egy ideje már létezik a megyei „középszint” is, de működésükről kutatások hiányában nem sokat tudunk. Annál inkább a figyelem középpontjába kerültek szinte az első pillanatoktól kezdődően az Országos Roma Önkormányzat ügyei. Az átgondolatlan választási szabályok miatt szinte minden ciklusban botrányok kísérték már a megválasztását is. Az utóbbi években pedig működése, a felhasznált támogatási források ismeretlen módon való felhasználása miatt került a figyelem középpontjába ez a testület. Mindezek a problémák arra mutatnak, hogy napjainkban – eltekintve néhány helyi kezdeményezéstől – a romák esetében a nemzetiségi önkormányzatok inkább tehetetlenné váltak az egyébként is rossz társadalmi megítélésű roma közösségek számára. Helyi szinten a sokak számára a túlélést jelentő közmunka-lehetőségek elosztása körüli „furcsaságok” rombolják a rendszer támogatottságát, az országos szinten pedig az állandósult botrányok, kétes pénzfelhasználások rontják tovább a romák megítélését. Mindezek miatt a

nemzetiségi önkormányzati rendszer – a romák vonatkozásában – gyakorlatilag improduktív, sok tekintetben inkább a társadalmi megítélést romboló, az integrációt nehezítő intézménnyé vált.

Ha az elmúlt két évtized tapasztalatai alapján úgy látjuk, hogy a nemzetiségi önkormányzati rendszer nem képes segíteni a roma emberek előrejutását, akkor meg kell néznünk, milyen más lehetőségek, szervezetek vagy személyek vannak, amelyek és akik viszont előmozdíthatják a társadalmi integráció megvalósulását, a felsorolt problémák megoldását. Elsőként adott a közjogi funkcióval nem rendelkező civilszervezetek, különösen a roma civilszervezetek szerepe ezen a területen. Bár létezik jó néhány ilyen típusú szerveződés, ezek működése lényegében két alapon nyugszik. Egyrészt mindegyik élén áll egy elkötelezett ember, aki a szükséges erőforrásokat feltárva összefogja a helyi közösséget és megpróbál segítséget nyújtani az adott területen élő romák számára. A másik alapvető kérdés pedig a finanszírozás, azaz a sikeres pályázati források megszerzésének esélye. Bármelyik kiesése a „felépítményből” a helyi munka teljes összeomlását vonja maga után. Ennek tipikus példája a tanodák helyzete bizonyos településeken. A tanodák – ahogy azt korábban is jeleztük – azt a segítséget próbálják megadni a közoktatásban tanuló gyerekeknek, amelyet az iskola nem tud, bár annak a feladata volna. A civil szerveződések pályázati források felhasználásával tudják megadni azt a segítséget, amelynek hiányában a hátrányos családi környezetből érkező gyerekeknek esélyük sem lenne legalább a közoktatási szint sikeres befejezésére. Ha megszűnik a támogatás, összeomlik a rendszer, a segítő pedagógusokat megfizetni képtelen szervezetek munkája félbemarad, és ha később sikerül forrást szerezni, előlről kell kezdeni a megvalósítást, miközben jó eséllyel „kiesik” egy generáció ebből a tanulási formából. Így a civilszervezetek is csak ideiglenesen, az anyagi források függvényében tudják végezni feladataikat a társadalmi integráció érdekében. Kevesen vannak, kevés településen tudnak részt venni a romák megsegítésének munkájában.

Végül vetnünk kell egy pillantást a magyarországi romakérdés pártpolitikai vonatkozásaira is. Felmerül, hogy ha az autonómiaformák ilyen nehézkesen működnek, akkor a magyar társadalomban évszázadok óta bevett gyakorlatként működő „felvilágosult abszolutista” megoldásokat, a társadalmi kérdéseket „felülről”, központilag megoldó politikai akaratot kell keresnünk a romák esetében is. 1995 óta léteznek kormányprogramok a romák helyzetének rendezésére, azonban látványos pozitív változást nem igazán tapasztaltunk azóta. Sokan vannak azon a véleményen – és az integráció fontos filozófiai kérdésének is tekintik –, hogy nem életképtelen roma politikai pártokat kell létrehozni Magyarországon, hanem a nagy, meghatározó politikai pártok keretein belül kell lehetőséget kapniuk roma politikusoknak a munkára. Az elmúlt parlamenti ciklusokban jobb- és baloldalon egyaránt feltűntek cigány emberek a parlamentben. Tevékenységük azonban még nem hozta meg az átütő eredményt a romák érdekében. Valószínűleg erről többnyire nem is maguk az adott politikusok tehetnek, hanem a kérdést csak kötelességként kezelő, a roma képviselőket „látványelemként” a parlamentbe bejuttató pártok. Hiszen önálló mozgástér, politikai lehetőségek hiányában ezek az emberek sem tudnak csodát tenni.

Ezen a „politikai kiszolgáltatottságon” változtathatna valamennyit az, hogy a 2011-es nemzetiségi törvény és a 2013-as választójogi törvény megteremtette a nemzetiségek kedvezményes parlamenti képviselésének lehetőségét. Ahogy az 1989-es alkotmánymódosítás, úgy a 2011-es Alaptörvény is államalkotó tényezőként ismeri el a kisebbségeket, valamint a képviselőhez való jogukat. Az 1990-es években komoly viták zajlottak arról, hogy ez alapján feltétlenül szükséges-e garantálni a kisebbségek parlamenti képviselését, és ha igen, milyen formában. A rendes választási eljárásban ugyanis nyilvánvaló volt, hogy még jelentős összefogással sincs esély önálló kisebbségi képviselőre. Az etnikai alapon szerveződő kisebbségi pártok – köztük több, a

romák képviselőjére szerveződött párt – az érzékelhető 1%-os támogatottság megszerzésétől is rendszerint messze álltak a választásokon.

Az alkotmányos elvek deklarálása mellett Magyarország nemzetközi kötelezettséget is vállalt számos kisebbségvédelmi kezdeményezés támogatásával az Európa Tanácsban és az EBESZ-ben, egyebek mellett a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény ratifikálásával a kisebbségek hatékony képviselőjének biztosítására. Annak dacára, hogy a vonatkozó nemzetközi jogi szövegek és a szakirodalom szerint a kisebbségek „hatékony” politikai képviselőjének megteremtésére számos lehetőség van a parlamenti képviselőknél is, az 1993-as kisebbségi törvényben a jogalkotó egyértelműen elismerte a kisebbségek országgyűlési képviselőihez való jogát. Ennek a gyakorlatba ültetése nem csak a kis lélekszámú, területileg szétszórt és jelentős részben nyelviileg asszimilálódott kisebbségek miatt volt problémás. A jelentős lélekszámú hazai cigányság körében is irreálisnak bizonyult az etnikai-nemzeti alapú politikai mobilizáció a társadalmi helyzetük miatt. Ahogy láttuk, a romák hatékony politikai képviselőjére már a kisebbségi önkormányzatok működése sem volt alkalmas.

A kedvezőtlen tapasztalatok ellenére a 2013-as választási törvény megteremtette a kisebbségek parlamenti képviselőjének elvi lehetőségét azzal, hogy a nemzetiségi képviselő számára kedvezményes feltételeket írt elő. A törvény szerint az országos nemzetiségi önkormányzatok saját jelöltlistát állíthatnak, s az egy képviselői hely megszerzéséhez szükséges szavazatok negyedével nemzetiségi képviselőt juttathatnak a parlamentbe a listáról. Azonban csak a nemzetiségi választói névjegyzékbe felvett választópolgárok lehetnek jelöltek, és szavazni is csak a nemzetiségi névjegyzékben szereplők szavazhatnak. Ráadásul a törvény szerint a választónak döntenie kell, hogy nemzetiségi listára vagy pártlistára szavaz-e, így valójában a kisebbségi identitásának és a politikai szimpátiájának a parlamenti képviselője közül kell választania. Ahhoz, hogy valaki a nemzetiségi listáról a parlamentbe kerüljön, 2014-ben 22 ezer szavazatra lett volna szükség. Ezt egyetlen nemzetiség sem teljesítette, a roma nemzetiségi listára összesen 4048 szavazatot adtak le. Valószínű, hogy pártpolitikai kötődések miatt az önálló roma parlamenti képviselő megszerzésében a roma közösség vezetői sem voltak érdekeltek. A 2013-as törvény ugyanakkor a képviselői helyet nem szerző nemzetiségek számára biztosítja, hogy a nemzetiségi listáról – szavazati joggal nem rendelkező – szószólót küldjenek a parlamentbe. A szószólók a parlamenti képviselőknél jóval szűkebb jogosítványokkal rendelkeznek; bár bizonyos megkötésekkel a plenáris ülésen felszólalhatnak, sőt indítványokat tehetnek, igazi, kötelező érvényű konzultációs jogaik valójában nincsenek. A cigányság számára nyilvánvalóan nem a szószóló tudja biztosítani a valós politikai képviselőt, az érdekérvényesítést. Az új törvényi szabályozás biztosítja a nemzetiségek parlamenti jelenlétét, de nem lehet azt állítani, hogy a roma kisebbség számára ez valódi teret nyitna a hatékony részvételre a jogalkotásban és a politikai döntéshozatalban.

Összességében elmondható, hogy a rendszerváltozás óta a roma öngazgatás, a saját érdekképviselet, a közösségi érdekek és célok politikai formában történő megjelenítése gyakorlatilag csak ígéret maradt. A romák számára biztosított intézményrendszer, a nemzetiségi önkormányzatok vagy újabban a szószólók nem alkalmasak a közösségi elvárások teljesítésére, a romáknak pedig, társadalmi helyzetük miatt, még nincs akkora értelmiségi rétegük, hogy a jogszabályi keretek adta lehetőségek mentén használni tudják a rendszert. A „nagypolitika” pedig legtöbbször saját kisebbségbarát és emberjogi elkötelezettségének legitimációjára használja a politika közelébe keveredő cigány embereket.

Hivatkozott irodalom

- ERŐSS 2012 ERŐSS Gábor: „Iskolai (dez)integrációs paradoxonok: expanzió, integráció, szegregáció a magyar közoktatásban a rendszerváltás óta” in KOVÁCH Imre et al. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*, Budapest, Argumentum, 2012, 262–274, <http://mek.oszk.hu/12700/12706/12706.pdf>.
- G. FEKETE 1994 G. FEKETE Éva: „Cigányok a Csereháton” in SIMON István – BOROS László (szerk.): *Észak- és kelet-magyarországi földrajzi évkönyv*, Miskolc, TIT, 1994, 139–154.
- HAVAS 1999 HAVAS Gábor: „A kistelepülések és a cigányok” in KEMÉNY István (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*, Budapest, MTA, 1999, 163–204.
- HERMANN–VARGA 2016 „Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények” in KOLOSI Tamás – TÓTH István György: *Társadalmi riport 2016*, Budapest, TÁRKI, 311–333, <http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/15hermann.pdf>.
- KÁLLAI 2005 KÁLLAI Ernő: *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*, Budapest, MTA Etnikai-nemzetiségi Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, 2005.
- KÁLLAI et al. 2014 FEJŐS Anna – KÁLLAI Ernő – KERESZTES-Takács Orsolya – MÁTÉ Dezső – MORAUSZKI András – PAPP Z. Attila: *Az iskolai teljesítmény és a helyi társadalmi viszonyok összefüggései Jász-Nagykun-Szolnok megye két településén. Kutatási zárótanulmány, kézirat*, 2014.
- KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004 KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*, Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Gondolat, 2004.
- KERTESI Gábor: *A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*, Budapest, Osiris, 2005.
- KOCSIS–KOVÁCS 1991 KOCSIS Károly – KOVÁCS Zoltán: *A magyarországi cigány népesség társadalomföldrajza*, Budapest, MTA PTI, 1991.
- NÉMETH szerk. 2010 NÉMETH Szilvia (szerk.): *HH-s gyerekek a közoktatásban. Kézikönyv hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos gyermekek neveléséhez és oktatásához*, Budapest, Raabe, Budapest, 2010.
- PAPP 2011 PAPP Z. Attila: „A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban” in BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*, Argumentum, Budapest, 2011, 227–264, http://kisebbségkutató.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/intezetikiadvanyok/Asszimilacio_integracio_szegregacio.pdf.

További irodalom

DOBOS Balázs: „Pártrendszer és etnikai pártok Magyarországon” in BÁRDI Nándor – TÓTH Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: elemzések a kulturális megosztottságról*, Budapest, Argumentum, 2013, 205–227.

MÓRÉ Sándor: A nemzetiségi szósólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve, *Parlamenti Szemle*, 2016/2., 30–51.

Annelies VERSTICHEL: *Participation, Representation and Identity*, Antwerpen–Oxford–Portland, Intersentia, 2009.

Mark WELLER (szerk.): *Political Participation of Minorities*, Oxford, Oxford University Press, 2010.